

Västergötlands Fornminnesförenings
Tidskrift 2021–2022

Utomhus

Fornbyn i Skara och andra friluftsmuseer

Copyright: ©Västergötlands Fornminnesförening och författarna 2022

Redaktör: Anna Lokrantz

Bildbearbetning: Ragnar Sigsjö

Redaktionskommitté: Eva Björkman, Anna Maria Claesson, Kerstin Lorentz, Claës Mörner, Ragnar Sigsjö, Kristina Wadensten

Omslagsbild: Fornbyn i Skara. Foto: Thomas Carlquist. Bilden på bokens baksida visar interiör från Höjentorpsstugan.

Foto: Claës Mörner.

Försättsblad: Thomas Carlquist

Eftersättsblad: Ulf Bodin

Författarna är ensamma ansvariga för sina artiklars innehåll.

Tryck: Åtta.45 Tryckeri AB, Alingsås 2022; inlagan tryckt på Galerie Art Silk 115 g

Typsning: Adobe Garamond Pro (brödtext och rubriker), Whitney Light (bildtexter)

ISBN 978-91-527-5194-7

ISSN 0347-4402

Foto: Privat.

MATTIAS BÄCKSTRÖM, docent i idé- och lärdomshistoria, är universitetslektor (førsteamanuensis) i kulturminnesförvaltning vid Institutionen för historiska och klassiska studier vid NTNU Norges teknisk-naturvetenskapliga universitet i Trondheim.

Friluftsmuseets tidiga idéhistoria

MATTIAS BÄCKSTRÖM

Friluftsmuseet är ett av få skandinaviska bidrag till museernas historia globalt. Det har många författare konstaterat genom åren.¹ Men det är inte så att detta slags museum uppkom i ett slag för att sedan spridas över världen. Under senare delen av 1800-talet arbetade antikvarier, forskare, konstnärer, antikvitetshandlare, museiintendenter och privatsamlare med olika idéer om friluftsmuseet. I min doktorsavhandling (2012) undersöker jag dels vilka äldre och nyare idéer och ideal om konst, moral och vetenskap som utgjorde det idéhistoriska sammanhang varid de tidiga friluftsmuseerna tillkom. Dels hur ovan nämnda aktörer använde och omformade dessa idéer och ideal genom sin verksamhet i och omkring de tidiga friluftsmuseerna.² Jag använder min avhandling som utgångspunkt för mina diskussioner i detta kapitel.

Jag har lagt upp mitt kapitel på följande sätt: Inledningsvis redogör jag kortfattat för de äldsta friluftsmuseerna. Därefter presenterar jag ett par tidiga friluftsmuseidéer samt diskuterar vilka idéer om konst och vetenskap som utgjorde ett idéhistoriskt sammanhang för de tidigaste friluftsmuseerna. Slutligen ger jag några exempel på hur museiintendenter och museiamanuser använde och omformade dessa idéer och ideal i sin friluftsmuseiverksamhet på 1880- och 1890-talet. Det innebär att jag diskuterar tre frågor: Vilka är de äldsta friluftsmuseerna? Vilka idéer om friluftsmuseet formulerade folklivsforskare, byggnadshistoriker och museiintendenter under 1800-talets andra hälft? Hur byggde kulturhistoriska museiintendenter och museiamanuser sina museala rums-

interiörer och friluftsmuseistugor genom att foga samman samtidens konstideal och vetenskapssyn med flyttade träbyggnader och insamlat lösöre?

De äldsta friluftsmuseerna

De allra första publikt tillgängliga friluftsmuseerna etablerades i Norge, Sverige, Danmark och Tyskland. Jag har själv många gånger läst att Skansen var först, nu senast på Skansens egen webbplats: »Skansen är världens äldsta friluftsmuseum som grundades år 1891 av Artur Hazelius och öppnade för gäster den 11 oktober.«³ Detta påstående är på samma gång gammalt och nytt. Hazelius själv hävdade att han hade varit först med att skapa ett friluftsmuseum. Men redan i hans samtid hade museikolleger visat att det fanns äldre friluftsmuseer. Etnologen Arne Biörnstad, chef för Skansens kulturhistoriska avdelning, tog upp temat om friluftsmuseets historiska rötter och tidigaste institutioner i Skansens jubileumsbok (1991):

Många författare har letat efter dessa rötter och funnit förgreningar i de stora utställningarna under 1800-talet, kanske i 1700-talets engelska parker med deras romantiska hus och kanske i enstaka exempel på flyttade byggnader. Oscar II lät flytta en stavkyrka och tre andra hus till sin kungsgård Bygdøy utanför Oslo på 1880-talet. Det är det äldsta nordiska exemplet på ett friluftsmuseum och det fanns säkert med i Hazelius tankevärld, när han utformade sitt koncept till Skansen.⁴

I denna första del av mitt kapitel sällar jag mig till dessa författare. Jag dristar mig till att föreslå följande lista över de äldsta friluftsmuseerna som var öppna för publik:

- Kong Oscar IIs Samlinger fra Norges Middelalder på Bygdø Kongsgaard i Kristiania, dagens Oslo (öppnade 1881).
- Haldalen Stavkirke på Museet til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim (öppnad 1883, flyttad 1937 till Folkemuseet for Trondheim og Trøndelag på Sverresborg).
- Fantoft Stavkirke i Bergen (öppnad 1883, nedbränd 1992, återinvigd 1997 som rekonstruktion).
- Skansen, Nordiska museets friluftsavdelning i Stockholm (öppnad 1891).
- Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige i Lund (friluftsmuseet öppet 1892).
- De Sandvigske Samlinger i Lillehammer (öppnade 1894, flyttade 1904 till Maihaugen).
- Fornminnesparken vid Västra Härjedalens Fornminnesförening i Funäsdalen, sedermera Härjedalens Fornminnesförening (öppnad 1895).
- Byggningsmuseet i Kongens Have, afdeling i Dansk Folkemuseum i Köpenhamn (öppnat 1897, flyttat 1901 till Kongens Lyngby).
- Das Ostfelder Haus i Husum, Tyskland (öppnat 1899).
- Grøslistuen, Raulandsstuen, Rofshusloftene och Aamlistuen på Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Kristiania (byggnaderna uppförda 1899, friluftsmuseet öppet 1902).

Vissa av dessa äldsta friluftsmuseer bestod av en flyttad historisk byggnad, andra av flera flyttade byggnader. I de flesta fallen var dessa friluftsmuseer organiserade inom en större museiförening eller museistiftelse, då och då som en egen avdelning. Gemensamt för dem alla var att de var publikt tillgängliga samt att de kombinerade en museal bevarandeverksamhet med en museal besöksverksamhet.⁵

Friluftsmuseet som idé

Friluftsmuseet som idé är äldre än friluftsmuseet som etablerad verksamhet. Detta kan tyckas vara en truism, men när det gäller friluftsmuseet föregår idén den realiserade museiverksamheten med nära nog ett sekel. Därför kan det vara av värde att lyfta fram ett par tidiga friluftsmuseiidéer.

Det finns många relevanta sätt att börja en sådan beskrivning av tidiga friluftsmuseiidéer. År 1793 besökte den schweiziske författaren och politikern Karl Viktor von Bonstetten det kungliga Fredensborgs slott i Danmark. Under sitt besök formulerade von Bonstetten en vision om en engelsk park med byggnader från olika folkslag i det danska riket: samiska kåtor samt byggnader från Färöarna och Island, inredda med husgeråd och lantbruksredskap.⁶

I mitt kapitel väljer jag att ge plats åt den norske folklivsforskaren och prästen Eilert Sundt. Jag ger honom plats eftersom hans idéer fick så stort genomslag. Vid mitten av 1800-talet genomförde Sundt statsunderstöttade forskningsresor, framför allt på den norska landsbygden. Sundts ambitioner var intet mindre än att undersöka det norska folklivets begynnelse och utveckling.

Forskningsresultaten publicerade han 1858 och 1861 i sin omfattande artikelserie »Bygde-Skikken« i tidskriften *Folkevennen*. Hans fokuspunkt i 1861 års artikelserie var det norska byggnadsskickets ursprung och utveckling. Det var på många sätt en nyskapande studie, som fick genomslag hos etnografer och kulturhistoriska museintendenterna i Danmark, Norge och Sverige. Sundt utgick från ett evolutionärt perspektiv i sina empiriska studier av byggnadernas utvecklingshistoria på den norska landsbygden. Det var också i denna studie som han formulerade sin idé om en samling av historiska byggnader som flyttats samman från alla delar av landet. Sundt ville organisera en byggnadssamling utifrån sin evolutionära och empiriska vetenskapssyn:

Dersom vi i en og samme Grænd kunde plante hen en Bondegaard fra hver Egn i Landet, fra Jæderen, fra Indherred, fra Søndmør, fra Østerdalen og Sætersdalen o. s. v., saa skulde det blive en ganske forunderlig Samling. Og det kunde vistnok være et Øiebliks Moro at betragte Blandingens Forvirring; men er man først kommen ind paa den Tanke, at disse *Bygde-Skikkens Uligheder* kanske kunne forfølges helt op til en *Lands-Skikkens Enhed*, som de ere udsprungne af, saa kan Betragtningen skjænke Underholdning og Nydelse i Timevis.⁷

Väl på plats i en sådan nationell byggnadssamling skulle dessa historiska bondgårdar kunna berätta om ett ursprungligt enhetligt landsskick – eldhuset med sin äril som bondgårdens allmänna byggnadsart. Med utgångspunkt i detta allmänna eldhus, hävdade Sundt, hade olika slags bygdeskick med särpräglade byggnadsvarianter utvecklats och grenats ut, dels genom anpassning till den lokala naturens beskaffenhet, dels genom påverkan av den

lokala traditionen. Sundt lanserade denna sin evolutionärt grundade byggnadssamling 1861, det vill säga endast två år efter att Charles Darwin hade publicerat sin *Om arternas uppkomst genom naturligt urval* (1859).⁸

Eilert Sundt formulerade en vision om ett nytt slags museisamling av byggnader i sin studie (1861). Eller med andra ord: Sundt formulerade sitt friluftsmuseibegrepp två decennier före den allra första friluftsmuseiverksamheten: Kong Oscar II:s Samlingar från Norges Middelalder, som alltså öppnade 1881.

Som jag visar i min avhandling formulerade Sundt även ett annat nydanande begrepp i sin artikelserie 1861: museal rumsinteriör, eller diorama. I sin studie av norskt byggnadsskick etablerade Sundt nämligen ett nytt synsätt på den reproducerade heminteriörens kunskapsvärde. Han lät avbilda konstnären Adolph Tidemands målning *Husandakten* (1849) i slutet av sin studie, varvid han kopplade sina empiriska slutsatser till denna konstnärligt gestaltade heminteriör. Detta hans museala rumsinteriörsbegrepp var med andra ord mer sammansatt än

Som avslutning av sin artikelserie 1861 om byggnadsskicket på den norska landsbygden lät Eilert Sundt trycka ett träsnitt av Adolph Tidemands målning "Husandakten" (1849). Kombinationen av empirisk-evolutionär typologi och idealrealistisk gestaltning kom att bli det vanliga i museala rumsinteriörer på kulturhistoriska museer från 1870-talet och framåt.

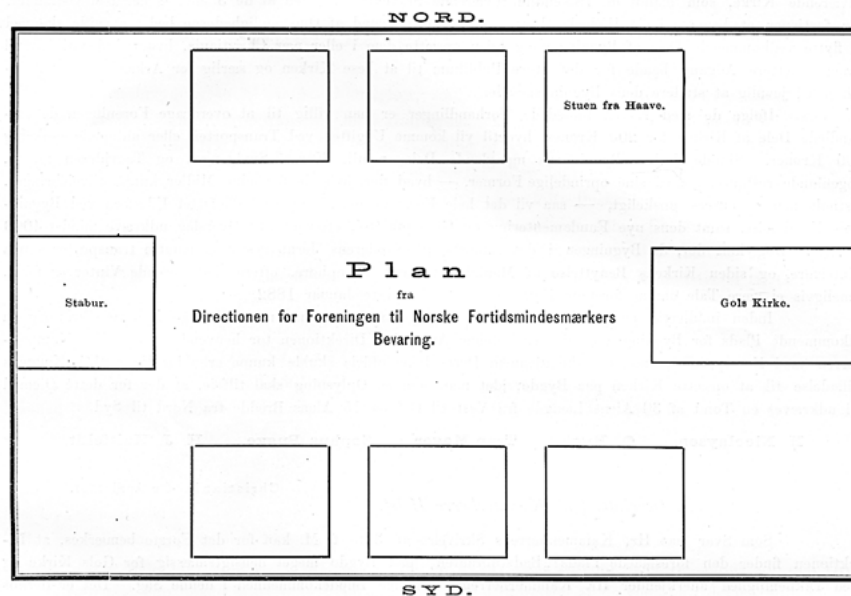
»Eilert Sundt formulerade en vision om ett nytt slags museisamling av byggnader.«

hans friluftsmuseibegrepp; det senare innehöll »endast« en systematiserad samling av byggnader utifrån en empirisk och evolutionär vetenskapssyn. Begreppet museal rumsinteriör kombinerade denna empiriskt-evolutionära systematik med en idealrealistisk konstnärlig gestaltning.

Sundt inredde så att säga sitt museala rumsinteriörbegrepp med både typologiska utvecklingsserier av lokalnorska kulturuttryck och idealrealistiskt gestaltade idealbilder av ett enkelt och gudfruktigt liv och leverne hos norska bönder. Det innebär att Sundts avbildning och beskrivning av den rekonstruerade rumsinteriören i studien på samma gång var en legitim etnografisk rumsåtergivning sammanställd utifrån dåtidens vetenskapssyn och en idealbild gestaltad utifrån dåtidens konstideal. Sundt fögade samman sin byggnads- och folklivsforskning i Norge med konstnären Tidemands gestaltning i *Husandakten*. I denna rumsinteriör stöttade vetenskap, konst och moral varandra och bildade tillsammans en kunskapsdiger och levande helhetsbild av det norska folklivet.

I sin evolutionära studie av byggnadsskickets uppkomst och utveckling utgick Eilert Sundt från det nationella som förgivettagen storhet. Det var han inte ensam om i sin samtid: 1800-talets internationella idéströmning, med ro-

mantiska begrepp som folk, kultur och nation, togs för given och utgjorde en idémässig klangbotten hos andra samtida folklivsforskare och museiintendenter, till exempel hos Artur Hazelius vid Nordiska museet i Stockholm och Bernhard Olsen vid Dansk Folkemuseum i Köpenhamn. De använde sådana idéer

I sin plan för friluftsmuseet från den 6 april 1881 ordnade Nicolay Nicolaysen de historiska träbyggnaderna på Bygdøy utifrån en strikt typologisk utvecklingskedja med nationella grundformer och lokala variationer. Uppställningen av byggnader liknade samtida arkeologers montrar med förhistoriska föremål. Bild: Plan av Nicolay Nicolaysen 1881.

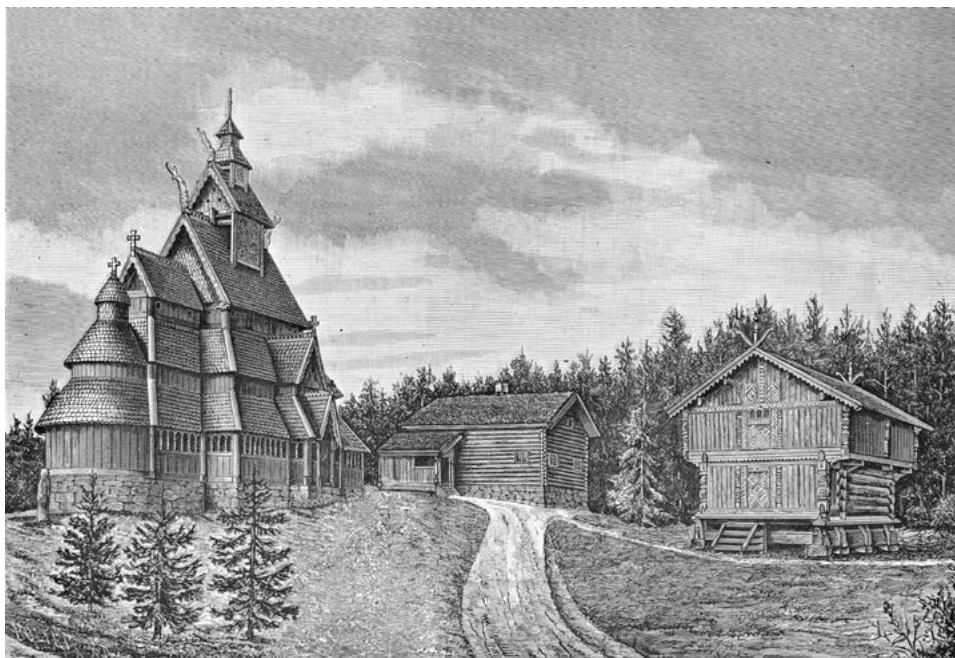
som det danska, det norska och det svenska i sina kulturhistoriska museer och friluftsmuseer, emellanåt sida vid sida med föreställningen om de skandinaviska brödrafolken.

Apropå Artur Hazelius skandinavism och svärmeri för det nordiska skriver idéhistorikern Sverker Sörlin följande i sin artikel om museimannen och 1800-talets nationella arv (1998):

Hazelius hade exempelvis tidigt varit en ivrig skandinavist och han deltog vid många av de skandinaviska studentmötena. Museets namn – först Skandinavisk-etnografiska samlingen, sedan Nordiska museet – speglar därför inte bara en pragmatisk anpassning till unionsgrannen Norge utan också en genuin strävan att låta museet manifesteras ett kulturellt och historiskt sammanhang som Hazelius upplevde som reellt.⁹

Som uttryck för detta sammanhang kan det vara av värde att nämna att Eilert Sundt var den ende person verksam utanför Sveriges gränser som Artur Hazelius förärade en av Skansens gångvägar: Eilert Sundts väg, anlagd 1901 som gångväg till Vastveitloftet. Det skedde visserligen 40 år senare än Sundts lansering av sin idé om ett friluftsmuseum, men är ändå förknippat med de äldsta friluftsmuseerna.

En annan tidig friluftsmuseiidé formulerade den norske antikvarien, arkeologen och juristen Nicolay Nicolaysen, ordförande för Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring under perioden 1851–1904. I sin plan för Kong Oscar II:s Samlinger fra Norges Middelalder ville Nicolaysen förverkliga en strikt empirisk-evolutionär ordning. Han presenterade sin plan den 6 april 1881.¹⁰ Liksom Sundt ville Nicolaysen föra samman en nationell

Vy över Kong Oscar II:s Samlinger fra Norges Middelalder på Bygdøy 1885. Gol stavkirke, Hovestuen och Berdalstabburet har placerats med utgångspunkt i den kungliga folkparkens topografi och friluftsmuseets övergripande gestaltning med dess illusoriska ambitioner. Bild: Träsnitt av Carl Holter, 1885.

byggnadssamling med äldre träbyggnader på Bygdøy samt ordna den som en utvecklingshistorisk byggnadstypologi. Förutom Hovestuen (återuppförd 1881) och Gols stavkyrka (återuppförd 1885) skulle fyra nationella och två lokala byggnadstyper flyttas till Bygdøy. Enligt Nicolaysens friluftsmuseiplan skulle dessa byggnader placeras på två rader i »en retvinklet Firkant« med vardera tre stugor i söder och norr.¹¹ Ett härbre och stavkyrkan skulle placeras mittemot varandra i väst och öst för att illustrera Nicolaysens teori om hur stavkonstruktionen överförs från profana till sakrala byggnader.¹² Nicolaysen lät således sin vetenskapssyn få en fysisk form i byggnadssamlingen i den kungliga folkparken på Bygdøy.

Friluftsmuseer som sammanfogning av vetenskapssyn och konstideal

Kong Oscar II:s Samlinger fra Norges Middelalder kom inte att få Nicolaysens strikta typologiska ordning. Från första början gestaltades i stället en friluftsmuseimiljö som skulle ge museibesökarna illusionen av att vara i fjärran fjällbygder och lantliga omgivelser. Historikern och museiintendenten Yngvar Nielsen beskrev till exempel 1888 att byggnadssamlingen på Bygdøy visserligen låg fjärran från Telemarkens forsar och fjäll, »men dog byder Naturen nærmest omkring Hovestuens nye Plads megen Lighed med den, der findes i de mere afsides Fjeldbygder.«¹³

En huvudperson bakom Kong Oscar II:s Samlinger var kammarherren Christian Holst vid den kungliga hov-

Ett dansgille iklädda olika nationaldräkter avgår från Kyrkhultsstugan på Skansen. Detta vykort är ett av tusentals som sändes runt om i världen och spred nyheten om Skansen som ett levande friluftsmuseum och en ny museiform. Foto: Kolorerat vykort från omkring år 1900.

förvaltningen. Holst var en av stiftarna av Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring 1844. Han var också en erfaren utställningsmakare. Vid världsutställningarna i Paris 1867 och Wien 1873 hade han ansvarat för uppställningen av norska kulturhistoriska utställningar. Men den historiska byggnadssamlingen på Bygdøy var ändå något nytt för honom, ja, han menade att det var en nyhet för kungliga parker över huvud taget. I en opublicerad text från hösten 1881 skriver Holst om Hovestuen, den första byggnaden som hade återuppförts på Bygdøy: »Medens der i udenlandske Kongl. Parker findes mange Efterligninger af nationale Bygninger fra vedkommende Lande, har dette Huus, der nu er opsat paa Bygdø, det Fortrin, at være aldeles ægte og i lange Tider at have tjent til Bolig for en af Nedre Thelemarkens rigeste og meest anseede Bondeslægter.«¹⁴ Den stora nyheten enligt Holst var alltså att en äkta historisk byggnad hade flyttats till byggnadssamlingen på Bygdøy. Materialitetens äkthet var avgörande. Holst lyfte fram värdet av Hovestuens materiella autenticitet, för att använda nutida terminologi, och kontrasterade det mot tidigare uppförda byggnader i kungliga parker och deras formmässiga autenticitet.

Artur Hazelius köpte in sin första historiska byggnad 1885: Morastugan, som återuppfördes på Skansen 1891. Syftet med Skansen som museal friluftsavdelning var utomordentligt omfattande. I översikten över Nordiska museets historia (1900) delgav Hazelius syftet med sitt friluftsmuseum:

Det sträfvar mer och mer att varda ett *levande museum* – ett museum, som ej endast visar byggnader och bohag, redskap af de mest skilda slag, minnesmärken sådana som runstenar, älfstenar, milstenar, gränsstenar och oändligt mycket annat i en till följd af det vidsträckta utrymmet nästan otrolig omfattning. Det vill vid sidan af detta ännu mera. *Det vill framställa folkklivet i levande drag.* Vid nyårsvakan och midsommarvaka flamma bälten; valborgsmässan tändas vårdkasarna; i skogsbrynet brinner nyingen, och i den gamla ekstocken i den lilla insjön glöder ljusterblosset.¹⁵

Hazelius använde både nya och gamla tekniker för att bygga sitt levande museum. Ett exempel på äldre tekniker var de olika sätten att använda eld. På Skansen flammade, brann och glödde elden och skapade på så sätt lämpliga och gripande stämningar. Hazelius arbetade med stämningar. Han använde gamla tekniker och materiella lämnningar och kombinerade dem med nyare idéer om folk och nation samt etnografisk typologi och estetisk idealism. I sin samtid ansågs han ha skapat helt nya museala sätt att framkalla stämningsfulla och sedelärande bilder av de gamla goda dagarna för de breda lagren av befolkningen.

Dessa hazelianskt levande helhetsbilder återfanns dels i de museala dioramorna på Skandinavisk-etnografiska samlingen (1873, ombildad till Nordiska museet 1880), dels i museistugorna med deras museala rumsinteriörer på Skansen. Jag vill lyfta fram att Hazelius levande helhetsbilder i den museala rumsinteriörens form hade stora likheter med Eilert Sundts bruk av reproduktionen av den gestaltade rumsinteriören i artikelserien 1861. Både Sundt och Hazelius fogade samman sina evolutionära typologier, idealrealistiska gestaltningar och sedelärande budskap med böndernas husgeråd och träbyggnader. Sundt gjorde det med hjälp av sin artikelserie som kombinerade text om byggnadstyperna med träsnitt på rumsinteriören, Hazelius med hjälp av sina museala rumsinteriörer och museistugor. Resultatet av deras byggprocesser med idéer, materialitet och medieformer var de rumsinteriörer som ansågs vara kunskapsdiga och levande helhetsbilder av det norska och svenska folklivet.

Artur Hazelius och samtida museikolleger som Bernhard Olsen vid Dansk Folkemuseum i Köpenhamn hade ambitionen att presentera vad de menade vara verklighetens väsentligheter i sina friluftsmuseer. Vid sekelskiftet 1900 ansågs friluftsmuseerna och deras museistugor vara permanenta föreläsare. Dessa museistugor ansågs inte behöva personer som förmedlade kunskapen. Museistugorna kunde själva förmedla sitt budskap om det danska och svenska folket och deras respektive kulturhistoria i och genom den stämningsfulla miljön: museistugan var en permanent föreläsare.

Jag hävdar att Hazelius och Olsen ansåg att de kunde bygga in sina intentioner i museistugorna; därigenom kunde museistugorna stämma besökarna rätt. Det handlade om en föreställning om ett stämningsfullt och väsentligt samband mellan folket som museibesökare och folkets materiella lämningar i museisamlingarna. Jag tar hjälp av några textrader i en artikel (1898) för att visa hur museintendenterna förstod detta stämningsfulla och väsentliga samband. Artikeln skrevs av Nils Edvard Hammarstedt, amanuens på Nordiska museet, och gavs ut av Artur Hazelius. Hammarstedt skrev följande om Skansen:

Friluftsmuseets hufvuduppgift är enligt vår mening mer att häfda det *väsentligas* än det *tillfälligas* rätt att vara till, mer att sträfvä efter *sanning* än efter *verklighet* under hvilket senare begrepp dr Müller i här åsyftade uppsats alt för mycket gör sig till träl.¹⁶

Husfolket i sina helgdagskläder läser skriften medan elden flammnar i spisen i Kyrkhultstugan på Skansen. Detta helgdagsmotiv i den dragna stugan är en variant av det idealrealistiska motivet i Eilert Sundts studie från 1861. Einar Torsslow, kromotypi i planschverket "Bilder från Skansen. Skildringar af svensk natur och svenskt folklif" som Artur Hazelius gav ut 1896.

Arkeologer som Sophus Müller, direktör för Nationalmuseets i Köpenhamn första avdelning, försvarade typologiska utställningar som grundades i empirism och evolutivism, till exempel utställda samlingar av stenyxor ordnade typologiskt och geografiskt. Sophus Müllers vetenskapsyn och dess koppling till en vetenskapligt grundad museiverksamhet liknande således Eilert Sundts och Nicolay Nicolaysens friluftsmuseiidéer. Kulturhistoriker som Artur Hazelius och Nils Edvard Hammarstedt försvarade å sin sida museala rumsinteriörer och museistugor som utformades som levande folklivsbilder. Helt visst använde Hazelius och Hammarstedt en typologisk och geografisk ordning i sina museala rumsinteriörer och museistugor. Men de gestaltade denna ordning i sina rumsliga folklivsbilder genom att använda ett idealrealistiskt sätt att uttrycka sig – museistugorna visade därmed hur väl museintendenterna förstod att utöva konsten att gestalta ett folks kulturhistoria på ett gripande sätt.

I citatet från 1898 skiljer Hammarstedt – och Hazelius – mellan väsentlighet och tillfällighet. Denna distinktion var ett viktigt argument för att idealisera konstverk på 1800-talet. Samma distinktion använde alltså Hammarstedt och Hazelius som argument för att idealisera folklivsbilder i och genom sina museala rumsinteriörer och museistugor. Enligt detta sätt att resonera borde en bild inte reproducera verkligheten i all sin mångfald av höga och låga tillfälligheter. I stället borde en bild idealiseras, alltså visa den bakomliggande väsentliga ordningen. För att kunna uttrycka det väsentliga i en bild måste det tillfälliga uteslutas, annars skulle det att skymma det väsentliga. På Hammarstedts och Hazelius friluftsmuseum skulle de museala folklivsbilderna idealiseras – och sanningen i verkligheten uttryckas på kulturhistoriskt vis. Folkets sanna väsen skulle visas fram i den idealiserade museistugan på friluftsmuseet, vilket därigenom fick sin gripande och självförklarande stämning. För kulturhistorikerna Hammarstedt, Hazelius och Olsen var arkeologer som Müller för mycket en verklighetens träl som enbart hanttrade tillfälligheterna.

När det gäller just Artur Hazelius vill jag tydliggöra att han var influerad av och tillämpade sin egen generations, ja faktiskt sin egen kamratkrets, estetiska ideal i sina kul-

turhistoriska folklivsbilder. Det handlade om en bildskapande strategi hos poeter och estetiker som flockades runt estetikern och konsthistorikern Lorentz Dietrichson och hans idealrealistiska program i Namnlösa Sällskapet, som han grundat i Uppsala 1860. Hazelius befann sig i utkanten av detta sällskap, kände Dietrichson och var god vän och studiekamrat med medlemmen och estetikern Carl Rupert Nyblom.

Programmet för dessa »signaturpoeter« var en jordnära diktning i Johan Ludvig Runebergs efterföljd, närmare bestämt ett slags idealrealism med det enkla livet i fokus. I sina memoarer (1899) beskrev Lorentz Dietrichson sin egen och signaturpoeternas estetik från 1860- och 1870-talet. Dietrichson beskrev en idealrealistisk estetik, mitt emellan romantisk idealism och materialistisk naturalism eller modern realism:

Saaledes ligger den Realisme, vi forkyndte, lige langt fra Idealisme og Romantik, som fra Naturalisme og Materialisme. [...] Vi troede paa Idealerne bag Tingen; den *moderne* Realisme, der i Virkeligheden er Naturalisme, tror blot paa Naturen og intet andet. Vi troede paa, at der i *alt* gjemte sig en Spire til sandt og godt, og at *det* var Kjærlighed, at søge denne Spire overalt, opvise den i Digtet, værne om den, frede den og pleie den.¹⁷

Signaturpoeternas idealrealistiska program för gestaltning, med dess fokus på naturens och livets innersta väsen och grodd, ligger nära hur Hazelius gestaltade sina sannfärdigt väsentliga folklivsbilder i museistugorna på Skansen. I ett brev (1892) beskrev Hazelius sin ambition med friluftsmuseet genom att citera en essä om Skansen av författaren Gustaf af Geijerstam: »På honom«, skrev Hazelius, »har Skansen gjort intrycket af ›en stor folklig dikt, omsatt i realitet«. Just det intryck jag ville gifva.«¹⁸ Skansen som en stor folklig dikt omsatt i realitet, det var förvisso en idealrealistisk ambition.

Jag hävdar att Hazelius med sina museala dioramor vid Skandinavisk-etnografiska samlingen (öppnad 1873) var den förste kulturhistorikern som översatte detta idealrealistiskt estetiska program till tredimensionella museala rumsinteriörer, och sedermera till friluftsmuseistugor. Vi-

dare menar jag att Artur Hazelius kombination av estetik och vetenskap i sina museala rumsinteriörer och museistugor bäst kan förstås i ett idéhistoriskt sammanhang av Lorentz Dietrichsons signaturpoesi och Eilert Sundts folklivsforskning.

Såväl Hazelius museala dioramor som hans friluftsmuseum fick ett internationellt genomslag, dioramorna genom 1870-talets världsutställningar, friluftsmuseet genom 1890-talets artiklar och museibesökare från alla världens hörn. På så sätt fick museistugor och friluftsmuseer i olika länder sin idealrealistiska sida där kulturhistoriska museiintendenter uttryckte sin syn på sanning och väsentligheter, i kontrast till att enbart använda verklighetens tillfälligheter. Kombinationen av idealrealistisk gestaltning, empirisk–evolutionär typologi och sedelärande och nationellt väckande motiv var karakteristisk för museala rumsinteriörer och friluftsmuseistugor vid kulturhistoriska museer runt sekelskiftet 1900. Under det första och andra decenniet av 1900-talet formligen exploderade antalet friluftsmuseer i Europa. Det är emellertid en annan historia, om än en med en hel del idé- och verksamhetsmässiga likheter med friluftsmuseets tidiga idéhistoria.

Summary

The idea of the open-air museum is far older than the established open-air museums. This chapter presents a survey of the oldest open-air museums. Also included is a discussion on how museum curators joined empirical-evolutionary scholarly views with ideal-realistic aesthetic ideals when making their historical room interiors and open-air museums. Finally, the chapter shows examples of how museum curators and their assistants applied and changed these concepts in and by means of their open-air museum activities in the 1880s and 1890s. The following questions are discussed in this chapter:

- Which are the oldest open-air museums?
- Which ideas about the open-air museum did ethnologists, building historians and museum curators articulate during the second half of the nineteenth century?
- How did museum curators and museum assistants build their historical room interiors and open-air museum cottages by joining current scholarly views and aesthetic ideals with vernacular buildings and historical household goods and furnishings?

Översättning: Sven H.E. Borei

Zusammenfassung

Die Idee des Freilichtmuseums ist deutlich älter als der etablierte Freilichtmuseumsbetrieb. Dieses Kapitel gibt einen Überblick über die ältesten Freilichtmuseen. Weiterhin werden einige frühe Freilichtmuseumsideen vorgestellt und die Relevanz einer empirisch-evolutionären Wissenschaftssicht und eines ideal-realistischen Kunstideals für die ersten Freilichtmuseen erörtert. Schließlich illustrieren einige Beispiele, wie Museumsdirektoren und kuratoren diese Ideen und Ideale in ihren Freilichtmuseen in den 1880er und 1890er Jahren umsetzten und veränderten. Folgende Fragen werden behandelt:

- Welches sind die ältesten Freilichtmuseen?
- Welche Ideen zum Thema Freilichtmuseum formulierten Volkskundler, Architekturhistoriker und Museumsdirektoren in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts?
- Wie gestalteten Museumsdirektoren und -kuratoren aus dem Bereich der Kulturhistorik ihre musealen Gebäude und Innenräume durch das Vereinen der Kunstideale und wissenschaftliche Strömungen ihrer Zeit mit umplatzierten Holzgebäuden und gesammelten Objekten?

Översättning: Antje Harder

Noter

1. Se exempelvis: Kenneth Hudson 1987: *Museums of influence*. Cambridge (s. 122). Sten Rentzhog 2007: *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen*. Stockholm. Lars Roede 2010: »Autentisitet i friluftsmuseene«. I: *Samling og museum*. Oslo.
2. Mattias Bäckström 2012: *Hjärtats härdar. Folkliv, folk-museer och minnesmärken i Skandinavien, 1808–1907*. Möklinta.
3. »Skansens historia«, <https://www.skansen.se/sv/skansens-historia> (2022-08-28).
4. Arne Biörnstad 1991: »Artur Hazelius och Skansen«. I: *Skansen under hundra år. Höganäs* (s. 37).
5. I detta sammanhang bör ett par andra tidiga intitiativ nämnas. Godsägaren Alfred Bexell köpte in Bexellska ryggåsstugan 1876, även kallad Kulsegårdsstugan. Han lät flytta stugan till sin bostad Göingegården norr om Varberg och återuppförde den 1879 med stugans ursprungliga lösöre och sina allmogesamlingar. Sedan 1907 står Bexellska ryggåsstugan i Varberg. Hallands kulturhistoriska museum är förvaltare av stugan i dag. År 1884 lät affärsmannen Thomas Heftye flytta två historiska byggnader till sin fritidsstuga Heftyevillaen på Frognerseteren i Kristiania (nuvarande Oslo). De två historiska byggnaderna som Heftye lät uppföra 1884 är Villandstuen, även kallad för Nyhusstuen, och eldhuset från Gransherad. Heftyetunet förvaltas i dag av Oslo kommun.
6. Karl Viktor von Bonstetten 1793, citat i Adelhart Zippelius 1974: *Handbuch der europäischen Freilichtmuseen*. Köln (s. 279, se även s. 46).
7. Eilert Sundt 1861: »Bygde-Skikken.« I: *Folkevennen*. Christiania (s. 3f). Se även Tonte Hegard 1984: *Romantikk og fortidsvern*. Oslo (s. 31). Bjarne Stoklund 2003: *Tingenes kulturhistorie*. Köpenhamn (s. 50f).
8. Eilert Sundt hänvisade explicit till och använde nyckelbegrepp i Charles Darwins evolutionslära så tidigt som 1864, bland annat »naturligt Udvalg«. Sundt var därmed en av de första folklivsforskarna i världen att använda Darwins evolutionsteori för att undersöka kulturutveckling och »Arbeidets Naturhistorie«. Se min doktorsavhandling för en djuplodande undersökning av Sundts användning av Darwins evolutionsteori.
9. Sverker Sörlin 1998: »Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet«. I: *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm (s. 32).
10. Nicolay Nicolaysen 1881: »Hr. Overintendant Kammarherre Holst«. I: Christian Holst (red.): *Fjerde Beretning om Bygdø Kongsgaard med Tillæg*. Christiania (s. 31f).
11. Nicolaysen 1881 (s. 31).
12. Nicolay Nicolaysen 1885: »Gols Kirke paa Bygdø«. I: *Gols gamle Stavkirke og Hovestuen paa Bygdø Kongsgaard*. Christiania (s. 2).
13. Yngvar Nielsen 1888: »Hovestuen og Berdal-Staburet paa Bygdø«. I: *Bygninger fra Norges Middelalder hvilke Hans Maj. Kong Oscar Den Anden har ladet flytte til Bygdø Kongsgaard 1888*. Christiania (s. 15).
14. Christian Holst 1881: *Riksarkivet i Oslo*, PA40 Holst, Christian, 0094 Papir ang. Bygdø Kongsgaard ca 1884–1888.
15. Artur Hazelius 1900: »Ur Nordiska museets historia«. I: *Nordiska museets tjugufemsårsminne 1873–1898*. Meddelanden från Nordiska museet 1898. Stockholm (s. 288f).
16. Nils Edvard Hammarstedt 1898: »Dr Müllers uppsats i Tilskueren«. I: *Meddelanden från Nordiska museet 1897*. Stockholm (s. 179).
17. Lorentz Dietrichson 1899: *Svundne Tider af en Forfatters Ungdomserindringer*. Kristiania (s. 142f).
18. Artur Hazelius 1892, citat i Gösta Berg 1933: *Artur Hazelius*. Stockholm (s. 114).

Käll- och litteraturföteckning

- BERG, GÖSTA, 1933; Artur Hazelius. Mannen och hans verk. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- BIÖRNSTAD, ARNE 1991; »Artur Hazelius och Skansen«. I: Arne Biörnstad och Nils Erik Bæhrendtz (red.) 1991: Skansen under hundra år. Höganäs: Wiken (s. 33–75).
- BIÖRNSTAD, ARNE OCH NILS ERIK BÆHRENDTZ (RED.), 1991; Skansen under hundra år. Höganäs: Wiken.
- BJERKENES, KRISTIAN, 1942; Fantofkirken. Oslo: Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring.
- BÄCKSTRÖM, MATTIAS, 2010; »Hembygden som självkänedom och folkbildning. Theodor Hellman och daningen av en poetisk hembygd och centralanstalt för en nationell enhetskola på Murberget i Härnösand«. I: Nordisk Museologi nr 1, 2010 (s. 7–28).
- BÄCKSTRÖM, MATTIAS, 2011; »Loading guns with patriotic love. Artur Hazelius's attempts at Skansen to remake Swedish society«. I: Simon J Knell, Peter Aronsson och Arne Bugge Amundsen m.fl. (red.): National museums. New studies from around the world. London och New York: Routledge (s. 69–87).
- BÄCKSTRÖM, MATTIAS, 2012; Hjärtats härdar. Folkliv, folkmuseer och minnesmärken i Skandinavien, 1808–1907 (diss.). Möklinta: Gidlunds förlag.
- DIETRICHSON, LORENTZ, 1899; Svundne Tider af en Forfatters Ungdomserindringer. Anden Del. Fra Upsala til Rom 1859–1862. Kristiania: J.W. Cappelens Forlag.
- EKSTRÖM, ANDERS, 1994; Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar (diss.). Stockholm: Nordiska museets förlag.
- HAMMARSTEDT, NILS EDVARD, 1898; »Dr Müllers uppsats i Tilskueren«. I: Artur Hazelius (red.): Meddelanden från Nordiska museet 1897. Stockholm: Nordiska museet (s. 176–181).
- HAZELIUS, ARTUR (RED.), 1896; Bilder från Skansen. Skildringar af svensk natur och svenskt folklif. Stockholm: Plansch- och Litteratur-Aktiebolaget.
- HAZELIUS, ARTUR, 1900; »Ur Nordiska museets historia«. I: Artur Hazelius (red.): Nordiska museets tjugufemsårsminne 1873–1898. Meddelanden från Nordiska museet 1898. Stockholm: Nordiska museet.
- HEGARD, TONTE, 1984; Romantikk og fortidsvern. Historien om de første friluftsmuseene i Norge. Oslo: Universitetsforlaget.
- HEGARD, TONTE, 1994; Hans Aall. Mannen, visjonen og verket. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- HILLSTRÖM, MAGDALENA, 2006; Ansvar for kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919 (diss.). Linköping: Linköpings universitet.
- HUDSON, KENNETH, 1987; Museums of influence. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEDELIUS, HANS, BENGT NYSTRÖM OCH ELISABET STAVENOW-HIDEMARK (RED.), 1998; Nordiska museet under 125 år. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- NICOLAYSEN, NICOLAY, 1881; »Hr. Overintendant Kammarherre Holst«. I: Christian Holst (red.): Fjerde Beretning om Bygdø Kongsgaard med Tillæg. Christiania: Bestyreren, Overintendant Kammarherre Holst (1886, s. 31–32).
- NICOLAYSEN, NICOLAY, 1885; »Gols Kirke paa Bygdø«, Gols gamle Stavkirke og Hovestuen paa Bygdø Kongsgaard. Med Illustrationer, uddeles som Gave fra Hans Majestæt Kongen, I, Christiania: A.W. Brøggers Bogtrykkeri (s. 1–20).
- NIELSEN, YNGVAR, 1888; »Hovestuen og Berdal-Staburet paa Bygdø«. I: Bygninger fra Norges Middelalder hvilke Hans Maj. Kong Oscar Den Anden har ladet flytte til Bygdø Kongsgaard 1888. Christiania: Tronsen & Co:s Bogtrykkeri.
- RASMUSSEN, HOLGER, 1979; Bernhard Olsen. Virke og værker. Köpenhamn: Nationalmuseet.
- RENTZHOG, STEN, 2007; Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- ROEDE, LARS, 2010; »Autentisitet i friluftsmuseene«. I: Bjarne Rogan och Arne Bugge Amundsen (red.): Samling og museum. Kapitler av museenes historie, praksis og ideologi. Oslo: Novus forlag (s. 167–186).
- SANDBERG, MARK B, 2003; Living picture, missing persons. Mannequins, museums and modernity. Princeton: Princeton University Press.
- STENSETH, BODIL, 2000; Eilert Sundt og det Norge han fandt. Oslo: Gyldendal.
- STOKLUND, BJARNE, 2003; Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur. Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag.

- STORSLETTEN, OLA, 2000; »Haltdalen stavkirke, en bygningsbeskrivelse«. I: Elisabeth Seip (red.): En stavkirke til Island. Trondheim: Norsk institutt for kulturminneforskning (s. 63–67).
- SUNDT, EILERT, 1861; »Bygde-Skikken. Fjerde Stykke«. I: Folkevennen. Et Tidsskrift. Christiania: Selskabet for Folkeoplysningens Fremme.
- SÖRLIN, SVERKER, 1998; »Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet«. I: Hans Medelius, Bengt Nyström och Elisabet Stavenow-Hidemark (red.): Nordiska museet under 125 år. Stockholm: Nordiska museets förlag (s. 17–39).
- ZIPPELIUS, ADELHART, 1974; Handbuch der europäischen Freilichtmuseen. Köln: Rheinland-Verlag.